

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

І.Л. Литвиненко*

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ МЕХАНІЗМИ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ

В умовах світової глобалізації важливого значення набуває створення та функціонування механізмів співробітництва держав у різних сферах. Особлива актуальність належить проблематиці прав людини, яка давно вже вийшла за межі національних інтересів і стала одним із пріоритетних напрямків розвитку міжнародних відносин та міжнародного права.

Питання прав людини займає, безумовно, чільне місце у колі наукових інтересів як вітчизняних, так і зарубіжних науковців. Багато загальнотеоретичних та прикладних проблем є на сьогодні не розв'язаними і є предметом наукового пошуку. Це і питання термінологічні, найзагальніші, як-то визначення поняття прав людини, і більш конкретні, зокрема, щодо вироблення пропозицій з метою підвищення ефективності механізмів захисту прав і свобод людини. В рамках окресленої нами теми міжнародно-правового захисту прав людини найбільше уваги в літературі відводиться діяльності Європейського суду з прав людини, зокрема, достатньо поширеною є інформація про організацію його діяльності, багато уваги приділяється аналізу його рішень. Така ситуація є зрозумілою, з огляду на те, що Україна лише нещодавно стала членом Ради Європи і її громадяни отримали можливість звертатись за захистом своїх прав у цю міжнародну інституцію. Щодо роботи Європейського суду особливо помітними є праці таких науковців, як П.М. Рабинович та М.А. Баймуратов. Інтерес представляють і окремі наукові доробки, які регулярно друкуються в наукових виданнях, таких авторів, як З. Бортновська, В. Лутковська, В. Мармазов, А. Нагорний, В. Румянцева, Г. Стадник та інші.

Поряд із цим, поза увагою науковців знаходяться інші, не менш важливі механізми захисту своїх прав громадянами України, як в регіональній, так і в універсальній системі захисту. Відповідна інформація, як правило, представлена на рівні підручників із міжнародного права, майже у всіх останніх виданнях (навчального посібника за авторством А.І. Дмитрієва та В.І. Муравйова до одного з останніх навчальних видань — за редакцією професора М.В. Буроменського). Проте рамки підручників, зрозуміло, не дають змоги комплексно дослідити цю важливу проблему. Відповідно, з одного боку, поступово накопичується науковий вакуум у цій сфері. З іншого, більш прагматичного погляду, наші співгромадяни не володіють елементарною інформацією, тому не можуть захистити свої права на міжнародному рівні, до яких органів мають право звернутись і яких правил при цьому необхідно дотримуватись. Хоча заради справедливості необхідно вказати на

© Литвиненко І.Л., 2005

* завідувач кафедри конституційного, адміністративного та фінансового права Хмельницького університету управління та права, кандидат юридичних наук

значний внесок у просвітницьку роботу українських правозахисних організацій, зокрема Харківської правозахисної групи, під егідою якої було поширено посібник “Міжнародні механізми захисту прав людини”, автором якого є І. Лищина. Проте подібні видання не можуть претендувати на глибоке наукове дослідження і, відповідно, тема зберігає свою актуальність. Безумовно, рамки статті дають змогу лише окреслити найбільш важливі, на думку автора, проблеми, привернути увагу науковців до необхідності всебічного опрацювання питань міжнародного захисту прав людини.

Отже, в представленій статті ставиться мета провести аналіз поняття та виділити елементи системи міжнародно-правового механізму захисту прав людини. Відповідно до окресленої мети автор визначив такі завдання: — охарактеризувати зміст та ознаки міжнародно-правового захисту прав людини; — класифікувати різні рівні такого захисту; — з огляду на те, що діяльність окремих міжнародних органів у цій сфері не завжди є достатньо ефективною, запропонувати заходи підвищення такої ефективності.

Історія міжнародних відносин у галузі захисту прав людини почалася зі звичайного унормування прав людини у відповідних конвенціях, деклараціях, угодах, які, в першу чергу, містили зобов'язання для держав імплементувати запропонований каталог прав до національного законодавства та створити відповідні механізми захисту цих прав на національному рівні. Вже це стало, безумовно, значним кроком у сфері міжнародного спілкування і дало підстави розмежувати два історичні періоди розвитку міжнародного права — класичне та сучасне міжнародне право. Далі світова спільнота усвідомила необхідність створення органів та організацій, які були б по можливості відокремлені від держав, володіли власною визначеною компетенцією і в деяких випадках мали змогу застосовувати санкції навіть до держав у випадку, якщо суб'єктом порушення відповідного права виступає саме держава.

Безумовно, пальма першості щодо створення відповідних органів належить Організації Об'єднаних Націй. І з огляду на те, що членами цієї організації є більшість сучасних держав, які представляють різні регіони, це дало підстави визначити систему захисту прав людини в рамках ООН як *універсальну*. Не зважаючи на значні нарікання, які лунають у бік цієї організації, зокрема, на останній ювілейній 60-й сесії ООН, яка відбула в середині вересня 2005 року, не можна не погодитись, що саме ООН стала флагманом, рушієм процесу міжнародно-правового захисту прав людини і продовжує відігравати достатньо активну роль у відповідних процесах. Саме в рамках даної організації були прийняті основні міжнародно-правові документи, які сьогодні фактично є світовою “конституцією” у сфері прав людини. І саме в цій організації були створені і продовжують функціонувати як органи загальної, так і спеціальної компетенції, які дозволяють координувати діяльність держав у відповідних галузях.

Функції і повноваження ООН у сфері прав людини надзвичайно широкі. Її органи приймають рішення, рекомендації, скликають міжнародні конференції, готують проекти конвенцій, проводять дослідження, надають консультативну та технічну допомогу окремим країнам та здійснюють контрольні функції за дотриманням державами взятих на себе зобов'язань згідно зі Статутом ООН та інших міжнародних угод. Неоднозначною є роль і значення Генеральної Асамблеї ООН у сфері захисту прав людини. Функції цього органу не конкретизовані щодо прав людини, проте вона може здійснювати організацію досліджень та приймати рекомендації у сфері прав людини, які хоч і не є юридично обов'язковими для держав-членів ООН, проте резолюції ГА, за прийняття яких голосували всі чи більшість держав, можуть вказувати на існування конкретних звичаєвих принципів та норм міжнародного права, які є обов'язковими для всіх держав не за формою, а за змістом. Така ситуація склалась, наприклад, із Загальною декларацією прав людини 1948 року¹, яка у відповідності до Ст. 10 Статуту ООН² була прийнята

¹ Загальна декларація прав людини від 10.12.1948 р. // Действующее международное право. В 3-х томах: Сост. Ю.М. Колосов и Э.С. Кривчикова. — М., 1997. — Том 2. — С. 5-10.

² Статут Організації Об'єднаних Націй від 28.06.1945 р. // Действующее международное право. В 3-х томах: Сост. Ю.М. Колосов и Э.С. Кривчикова. — М., 1997. — Том 1. — С. 7-33.

як рекомендаційний документ. Проте більшість науковців наполягає на тому, що норми, вміщені в цьому документі є обов'язковими, оскільки презентують міжнародний звичай, підтвердженням існування якого є посилання на Декларацію у конституціях багатьох країн світу³. Але дискусії щодо юридичної природи Декларації не вщухають, єдине, проти чого ніхто не заперечує — це авторитет і значення цього документа для становлення універсальної системи захисту прав людини.

Поряд із Генеральною Асамблеєю в рамках ООН були створені і продовжують функціонувати органи, повноваження яких цілеспрямовані саме на захист прав людини. Найбільш загальним таким органом виступає Комісія ООН із прав людини, створена в рамках Економічної та Соціальної ради, одного з основних органів ООН. Діяльність Комісії спрямована на проведення досліджень, надання рекомендацій, підготовку доповідей щодо захисту прав людини у світі. Комісія може створювати підкомісії та спеціальні органи, які займаються вивченням конкретних ситуацій і проводять дослідження масових, грубих та систематичних порушень прав людини. Спеціальні доповідачі і представники Комісії ООН у наш час призначені та діють у різних державах, зокрема, Сальвадорі, Ізраїлі тощо. Окрім спеціальних робочих груп, комісія може створювати тематичні органи, наприклад, із питань застосування смертної кари без належного судового розгляду, застосування катувань, із питань торгівлі людьми, з питань дискримінації на засадах релігії тощо. Результатами таких досліджень є доповіді, які містять конкретні рекомендації державам. Проте доводиться констатувати, що значення і Комісії ООН із прав людини, і ряду інших органів, в тому числі і спеціалізованих, таких, як ЮНЕСКО, Всесвітня організація охорони здоров'я з часом зменшилось, їх діяльність має переважно дослідницько-рекомендаційний характер, на що держави можуть і не зважати великої уваги.

Більше того, кількість органів ООН, які уповноважені в сфері прав людини з часом почала зростати, що, проте, не призвело до пропорційного зростання якості та ефективності їх роботи. Як зауважує Стадник Г. “Чим більше з'являється міжнародних організацій, покликаних забезпечити захист прав і свобод людини, ...тим більше, на жаль випадків порушення прав людини як на міжнародному, так і на національному рівні”⁴. Серед причин цього варто назвати те, що система контролю в рамках ООН є надзвичайно громіздкою, в її роботі спостерігається дублювання. Наприклад, щодо захисту прав жінок паралельно діють ЮНІФЕМ — Фонд ООН щодо розвитку в інтересах жінок та в рамках ЕКОСОП — Комісія по становищу жінок. І таких прикладів є багато. Так, окрім вже названих, до органів ООН, діяльність яких так чи інакше стосується прав людини належить Третій головний комітет ГА ООН із соціальних, гуманітарних та культурних питань, Комітет ГА ООН із питань апартеїду, Центр із прав людини, який діє в рамках Секретаріату, а також спеціалізовані установи⁵. Оскільки діяльність більшості органів має сесійний характер, вони не спроможні вживати екстрені заходи в умовах кризи, на володіють механізмом застосування заходів примусу та відповідальності.

Перша спроба подолати названі недоліки була зроблена ще у 1990 році, коли Генеральна Асамблея скликала Всесвітню конференцію з прав людини у Відні, метою якої була оцінка ефективності методів діяльності та механізмів ООН у сфері прав людини. Було зазначено, що результативність такої роботи, на жаль, не велика і одним із шляхів вирішення кризи мало стати запровадження посади Верховного комісара з прав людини, який розпочав свою діяльність з 1993 року і на якого поклали обов'язок координації діяльності ООН у сфері прав людини, прийняття заходів, які б підвищували ефективність діяльності названих органів. Крім координації,

³ Дмитрієв А.І., Муравйов В.І. Міжнародне публічне право. Навчальний посібник. — К.: Юрінком Інтер, 2000. — С. 392.

⁴ Стадник Г. Виникнення і розвиток міжнародної та європейської інституційної системи захисту прав людини і формування її нормативно-правової основи // Право України. — 2005. — № 1. — С. 7.

⁵ Система Організації Об'єднаних Націй. Дивись на офіційному сайті ООН — www.un.org/russian/basic/unchart.htm

на Верховного комісара ООН поклали обов'язки міжнародного омбудсмена, тобто повноваження щодо розгляду звернень фізичних осіб, громадських організацій. Проте варто знати, що він не розглядає окремі скарги, а здійснює загальне реагування політичними засобами, має право звертатись в різні органи та до держав із проханням звернути увагу, взяти до відома тощо.

Але і запровадження посади Верховного комісара лише на певний час відклало вирішення проблеми докорінного реформування універсальної системи захисту прав людини в рамках ООН, яка з новою гостротою постала протягом останніх років, особливо в контексті всесвітньої боротьби з тероризмом. Практика показує, що повноваження щодо захисту прав людини перебирають на себе окремі країни, іноді прикривають цим гуманним гаслом свої протиправні дії. На необхідність чергового реформування ООН у цій сфері вказав Генеральний секретар Кофі Аннан, внісши окремим пунктом в план заходів щодо реформування ООН створення чергового координаційного органу щодо прав людини⁶. Можна сперечатись стосовно того, наскільки виправданим та ефективним буде створення ще одного органу, набагато доцільніше, на нашу думку, було б підсилити позиції тієї самої Комісії ООН із прав людини, і паралельно ліквідувати ряд органів, що виконують аналогічні функції. Проте будь-які пропозиції, спрямовані на ліквідацію усталених організаційних структур і відповідне скорочення штатів, завжди сприймаються дуже болісно чи то на міжнародному, чи то на національному рівні.

Вже зазначалось, що основним напрямком співробітництва держав у сфері прав людини є прийняття відповідних конвенцій та договорів. Більшість із цих договорів мають власні механізми, засоби контролю щодо виконання державами взятих на себе зобов'язань. А з огляду на те, що ухвалюються вони, як правило, в рамках ООН, це дало підстави позиціонувати ці контрольні та інші органи як універсальну систему захисту прав людини, чим не можна погодитись як мінімум з двох причин. По-перше, комісії та комітети, які створюються конвенціями, мають власні, якісно відмінні механізми роботи, як правило, значно ширші повноваження, в окремих випадках, навіть можливість застосовувати заходи відповідальності до держав, на відміну від координаційних органів. По-друге, держави-члени ООН і учасники певних конвенцій, що приймаються в рамках ООН, це поняття різні. Як правило, коло других набагато вужче. І якщо резолюція ООН формально розповсюджує свою дію на всі держави, які є членами цієї організації, то конвенцію кожна держава підписує індивідуально і тим самим бере на себе конкретно визначені повноваження, а отже, погоджується бути під контролем органів, які були цією конвенцією створені. З огляду на це, на відміну від універсальної систем захисту, варто вести мову про *конвенційну* систему захисту, до якої включати комітети, комісії, інші контрольні органи, створені відповідними міжнародними конвенціями з прав людини. Якісна відмінність універсальних органів від конвенційних, це те, що перші створюються з метою координації діяльності держав, а другі — з метою контролю за виконанням взятих державами на себе повноважень.

Думки щодо виділення такої групи органів зустрічаються в літературі⁷. Проте, ми не можемо погодитись із запропонованою М.В. Буроменським класифікацією — “універсальні органи можуть бути квазісудовими та конвенційними”. Адже в запропонованій класифікації не виправдано поєднано два різних критерії видового поділу — за територією дії та за механізмами діяльності. Крім того, якраз конвенційні органи можуть бути як квазісудовими (Комітет ООН з прав людини), так і судовими (Європейський суд з прав людини), і крім того, як універсальними, так і регіональними. Тому ми пропонуємо виділяти конвенційну

⁶ Дивись на офіційному сайті ООН — www.un.org/russian/basic/unchart.htm.

⁷ Міжнародне право: Навч. посібник / За ред. М.В. Буроменського. — К.: Юрінком Інтер, 2005. — С. 302.

систему окремо, розуміючи при цьому, що вона може бути як універсальною, так і регіональною.

Україна є стороною низки конвенцій, прийнятих у рамках ООН, у відповідно до яких були створені універсальні конвенційні органи. В обов'язки держав-учасниць цих конвенцій входить подання регулярних доповідей про виконання взятих на себе зобов'язань, які розглядаються цими органами і за результатами виносяться конкретні рекомендації для держав. Крім того, доповіді разом із рекомендаціями надсилаються до Генерального Секретаря ООН та публікуються. Україна як учасниця відповідних конвенцій зокрема, подає доповіді до таких міжнародних органів:

1. Комітет з ліквідації расової дискримінації, створений відповідно до Конвенції про ліквідацію всіх форм расової дискримінації від 21.12.1965 року (в дію вступила з 7.03.1966 року, Україна з 7.04.1969 року). Комітет розпочав свою діяльність з 1970 року.

2. Комітет з економічних, соціальних і культурних прав, у відповідності до Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права від 16.12.1966 року (в дію вступила силу 23.03.1973 року). Комітет діє з 1982 року.

3. Комітет по ліквідації дискримінації щодо жінок, у відповідності до Конвенції про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок від 18.12.1979 року (в дію вступила в 3.09.1981 року, Україна з 19.12.1980 року). Комітет діє з 1982 року.

4. Комітет проти катувань, у відповідності до Конвенції проти катувань, інших жорстких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведження та покарання від 10.12.1984 року. Комітет діє з 1988 року.

5. Комітет з прав дитини, відповідно до Конвенції про права дитини від 20.11.1989 року. Україна приєдналась з 1991 року. Комітет діє з 1990 року.

6. Комітет ООН з прав людини, у відповідності до Пакту про громадянські та політичні права, точніше Факультативного протоколу до цього пакту, який вступив в силу 23.03.1976 року. Комітет діє з 1977 року.⁸

Щодо регіональних конвенційних органів, то для України інтерес представляє механізм, створений у рамках Ради Європи. Відповідними контрольними функціями володіє і сама Парламентська Асамблея, яка зокрема, може створювати моніторингові комітети, і особливо Європейський суд з прав людини, створений відповідно до Європейської конвенції про захист прав людини та основних свобод⁹. Крім того, Україна підпадає під контрольні механізми, запроваджені Європейською конвенцією про запобігання катуванням та нелюдського або такого, що принижує гідність, поведження чи покарання, Європейською соціальною хартією та ряду інших.

Окремої уваги заслуговує той факт, що ряд названих конвенційних органів, як універсальних, так і регіональних, окрім доповідей держав та проведення різних перевірок та інших контрольних заходів, уповноважені розглядати й індивідуальні звернення та скарги. Традиційно в нас поширюється інформація, що громадяни за захистом своїх прав можуть звернутись до Європейського суду з прав людини. Проте це не єдиний орган, створений у рамках конвенційної системи, куди можна звернутись за захистом своїх прав. Зокрема, згідно з інформацією, поширеною в літературі¹⁰, громадяни можуть подавати скарги до:

⁸ Тексти документів опрацьовані за виданням: Действующее международное право. В 3-х томах. Сост.: Ю.М. Колосов и Э.С. Кривчикова. — М., 1997. — Том 1-3 з врахуванням участі України, що звірено у відповідності до інформації комп'ютерної бази законодавства Ліга-Закон.

⁹ Європейської конвенції про захист прав людини та основних свобод від 4.11.1950 року. Україна з 17.07.1997 р. // ОВУ. — 1998. — № 13.

¹⁰ Лищина І. Международные механизмы защиты прав человека/Харьковская правозащитная группа. — Харьков: Фолио, 2001. — С. 19.

1. Комітету ООН з прав людини.
2. Комітету проти катувань.
3. Комітету зі свободи асоціацій (при Міжнародній організації праці, щодо порушення прав профспілок)
4. Європейського суду з прав людини.

Крім того, ще низка комітетів, наділена компетенцією розглядати індивідуальні звернення. Це зокрема, Комітет із ліквідації расової дискримінації. Проте, для того, щоб особа отримала право звертатись до цього органу, держава повинна зробити офіційну заяву про визнання компетенції Комітету з такого кола питань. Україна такої заяви досі не зробила. Іншим органом є Комітет з ліквідації усіх форм дискримінації щодо жінок, який був наділений компетенцією розглядати індивідуальні скарги у відповідності до Факультативного протоколу до Конвенції по ліквідації усіх форм дискримінації щодо жінок від 7.09.2000 року. Україна ратифікувала даний протокол 5.06.2003 року¹¹. Проте Комітет свою діяльність ще не розпочав. І нарешті, планується створення Комітету із захисту прав трудящих-мігрантів та членів їх сімей відповідно до Міжнародної конвенції про захист прав трудящих-мігрантів та членів їх сімей від 18.12.1990 року¹². Проте Конвенція чинності не набула і, крім того, Україна в ній участі не бере. В рамках наукової статті не доцільно описувати процедуру звернення до названих міжнародних органів, оскільки вона доволі громіздка. Можна лише з сумом констатувати, що ця інформація є мало доступною нашим громадянам і вимагає найширшої популяризації серед широких верств населення, тим більше з огляду на те, що відповідні вимоги, адреси, етапи звернення, форми офіційних заяв розміщені на офіційних сайтах міжнародних організацій¹³.

З огляду на те, що найбільш поширеною є практика звернення до Комітету ООН з прав людини та Європейського суду з прав людини, доцільно зупинитись на порівняльній характеристиці провадження у цих органах. Крім того, ще й тому, що ці органи прийнято розмежовували як квазісудовий (Комітет, який застосовує процедури, дуже схожі на судові провадження, проте, не є судовим, оскільки рішення його мають рекомендаційний характер) та судовий (Європейський суд з прав людини, що видно з самої назви). Серед спільних рис їх процедури можна назвати те, що скарга в обидва органи подається на державу, яка є стороною відповідної конвенції або Пакту про громадянські та політичні права 1966 року, або Європейської конвенції про захист прав людини та основних свобод 1950 року. Суб'єктами подання можуть бути як фізичні особи, так і їх групи, або представники. Загальною вимогою є вичерпання усіх внутрішніх засобів захисту своїх прав перед тим, як звертатись до міжнародної установи, а також вказівка на те, що орган не розглядає анонімні скарги, проте, на прохання особи її прізвище може бути зашифроване, та ряд інших другорядних спільних рис. Відмінності ж можна представити наступним чином:

¹¹ Про ратифікацію Факультативного протоколу до Конвенції про ліквідацію усіх форм дискримінації щодо жінок: Закон України від 5.06.2005 р. // ОВУ. — 2003. — № 26.

¹² Міжнародна конвенція про захист прав трудящих-мігрантів та членів їх сімей від 18.12.1990 р. // Международное публичное право. Сборник документов. В двух томах. — М.: БЕК, 1996. — Том 1. — С. 492-515.

¹³ Дивись наприклад з приводу звернення до Комітетів — www.un.org/russian/hr/complaints/procedures1.htm; з приводу звернення до Європейського Суду з прав людини — www.coe.kiev.ua/inf/ або окремі спеціальні довідники та статті, напр., *Буроменский М.* Обращение в Европейский Суд по правам человека: практика Суда и особенности украинского законодательства / Харьковская правозащитная группа. — Харьков: Фолио, 2000. — 32 с., *Нагорний А.* Как обращаться в Европейский Суд по правам человека // Юридическая практика. — 2003. — № 33. — С. 29-34 тощо.

Комітет ООН з прав людини	Європейський Суд з прав людини
<ul style="list-style-type: none"> - ширше коло прав, які можуть бути захищені у Комітеті, оскільки їх перелік реально ширший у Пакті про громадянські та політичні права (зокрема право на доступ до державної служби, право на відокремлене утримання обвинувачених та засуджених осіб тощо); - більш короткі строки розгляду скарг та прийняття рішень (1-2 роки); - відсутність обмеження щодо строків звернення до Комітету після порушення права людини; - розгляд справи у Комітеті відбувається шляхом опрацювання письмових документів (заяви особи, письмового пояснення держави, відповіді заявника на письмове пояснення та інших доказів); - на підставі вивчення поданих документів Комітет готує остаточний висновок, який для держав носить рекомендаційний характер.	<ul style="list-style-type: none"> - особа може звернутись за захистом лише тих прав, перелік яких вичерпно наведений у Європейській конвенції, а їх коло є достатньо обмеженим, хоча і доповнювався додатково протоколами до Конвенції після 1950 року. - тривалий термін розгляду справ (4-5 років), обмежена кількість суддів, яких є стільки, скільки держав є членами Ради Європи, і які сьогодні не можуть реально оперативним розглядати велику кількість скарг, які надходять до Суду; - чітко визначені строки звернення, не пізніше ніж через 6 місяців після прийняття останнього національного рішення з питання оскарження, за виключенням поважної причини пропуску такого строку. - при розгляді справи поєднується і вивчення письмових документів, і проведення відкритих засідань за участю сторін; - рішення Європейського Суду є обов'язковими, застосовується жорсткий контроль за їх виконанням.

Таким чином, з проведеного порівняльного аналізу доречно зробити ряд висновків.

Безумовно, діяльності Європейського суду є більш результативною та ефективною, хоча би з огляду на те, що його рішення є обов'язковими до виконання. Проте, і роль Комітету не варто применшувати, оскільки його діяльністю поширюється на більшу кількість держав, громадяни яких не мають іншої можливості захисту своїх прав, окрім як до цього органу. Крім того, ширший перелік прав, які можна захистити у Комітеті, відсутність обмежувальних термінів для звернення, коротші строки розгляду справи, роблять цей орган достатньою важливим у міжнародному механізмі захисту прав людини. З іншого боку, Європейський суд має набагато більше можливостей щодо впровадження своїх рішень, контроль за їх виконанням покладається на Комітет Міністрів Ради Європи й у випадку їх недотримання це може мати значні негативні наслідки для держави, аж до виключення її з даної міжнародної організації, що в цілому суттєво підвищує авторитет Суду. Проте і в його діяльності є ряд недоліків, зумовлених, у першу чергу, надзвичайно довгими термінами розгляду справ. Кількість суддів, яка сьогодні обмежена числом держав, які є членами Ради Європи (за останніми даними це 46 держава і відповідно суддів)¹⁴, не здатна забезпечити швидкий і ефективний розгляд надзвичайно великої кількості скарг, які надходять до Суду і щодо яких зберігається постійна тенденція до зростання.

Тому доречно ставити питання про негайне реформування Європейського Суду, зокрема, щодо способів та шляхів формування його складу, збільшивши кількість судів пропорційного до кількості населення держав-членів від однієї до двох чи трьох осіб. Це, на нашу думку, є необхідним кроком, оскільки з моменту створення Суду його роль та призначення докорінно змінились. Якщо з 1958 року Суд діяв на непостійній основі, і передбачалось, що він буде виступати як надзвичайна інституція, яка буде залучатись в окремих, найскладніших випадках застосування Європейської конвенції про захист прав та основних свобод людини, і навіть були такі роки, коли Суд не розглянув жодної справи (1963, 1966, 1977), то вже з 1989 року він почав діяти на постійній основі і потік звернень до нього весь час зростає. І якщо раніше він переважно давав загальні тлумачення, то поступово закріпив за собою позицію виключно судової установи, яка для більшості фізичних осіб, які до нього звертаються, виступає останньою інстанцією та надією на захист своїх прав від порушень з боку держави. З прийняттям до Ради Європи нових держав, в тому числі і України, зразу суттєво підвищилась кількість таких звернень, в переліку лідируючих держав опинились Російська Федерація, Польща, Туреччина, Україна (на шостому місці)¹⁵. Але ж з прийняття, скажемо, Росії до Ради Європи з її багатомільйонним населенням, кількість суддів Європейського Суду збільшилась лише на одну особу, так саме як із прийняттям України. Тому на нашу думку, доцільно враховувати чинник кількості населення держав при формуванні кількісного складу Суду.

В цілому, порівнюючи ефективність універсальних та регіональних органів захисту, можемо спостерігати тенденцію, що чим більшу сферу дії має відповідний орган, тим більше, на жаль, втрачається ефективність його діяльності. Такий наслідок обумовлений зокрема і тим, що відповідні органи застосовують різні механізми та засоби власної діяльності. Так для універсальних органів характерним є проведення загальних досліджень, вироблення рекомендацій, формування позиції держав щодо тої чи іншої проблеми. Універсальні конвенційні органи вже володіють певними механізмами впливу на держави, можуть проводити певні перевірки, моніторинги, розслідування, виносити певні приписи для держав, які, проте, мають переважно рекомендаційний характер і забезпечуються, як правило, політичними засобами впливу на держави. Стосовно регіональних конвенційних органів, то вони не лише виконують певні контрольні функції, але і володіють реальними можливостями заохочення держав до виконання взятих на себе зобов'язань. Таким чином, універсальна та регіональна системи захисту прав людини повинні виступати засобами, які здатні ефективно доповнювати одна одну.

Таким чином, висловлені думки щодо окреслення механізму захисту прав людини дозволяють зробити ряд висновків, як теоретичного, так і практичного характеру. По-перше, варто визначити міжнародно-правові механізми захисту прав людини як систему міжнародних органів та організацій, а також форм та методів, які вони застосовують з метою вироблення та реалізації міжнародних стандартів прав і свобод людини та їх поновлення в разі порушення з боку держав. По-друге, до класифікації відповідних органів доцільно застосовувати наступні критерії. За сферою (територією) дії вони поділяються на універсальні та регіональні, за процедурою організації діяльності — координаційні, квазісудові та судові, за підставами створення — статутні та конвенційні. По-третє, з метою підвищення ефективності діяльності міжнародних органів, негайним є проведення реформування універсальної системи ООН у сфері захисту прав людини шляхом скорочення кількості відповідних органів та підвищення контрольних повноважень та вироблення дієвих заходів впливу цих органів на держави.

¹⁴ Інформація отримана з сайту Ради Європи — www.coe.kiev.ua/inf/facts+and+Figures.html

¹⁵ Румянцева В. Звернення громадян України до Європейського Суду з прав людини: огляд стану // Право України. — 2004. — № 5. — С. 38-39.

Виправданим є також перенесення центру ваги щодо захисту прав людини на регіональний рівень з одночасною оптимізацією можливостей таких органів, зокрема, шляхом реформування Європейського суду з прав людини. Крім того, необхідним є широке поширення інформації щодо можливостей захистити свої права за допомогою міжнародно-правових механізмів. Це лише окремі кроки, які на нашу думку доцільно зробити в процесі подальшого вдосконалення міжнародно-правових механізмів захисту прав людини, проте вони на сьогодні є вкрай потрібними.

Стаття рекомендована кафедрою конституційного, адміністративно та фінансового права Хмельницького університету управління та права (протокол № 2 від 21 вересня 2005 року)

